

Aldiak mugatuz euskal literaturan: eredu bila

**Fijando los periodos en la literatura vasca: en busca del
modelo**

**Détermination des périodes dans le littérature basque:
à la recherche de modèle**

**Establishing periods in Basque literature: the search for
a model**

TOLEDO LEZETA, Ana M.
Deustuko Unibertsitatea. Euskaltzaindia

Noiz jaso: 2014-02-17
Noiz onartua: 2014-04-28

Euskera. 2013, 58, 2. 489-514. Bilbo
ISSN 0210-1564

Literaturaren historiak aldietan antolatzeke irizpide desberdinak erabili dira: dela kronologikoa, dela sozio-politikoa, dela generoen nahiz belaunaldien arabera... Euskal literaturarako irizpide sozio-politikoa baztertua hobesten da euskaldungoak inoiz ez dituelako gertaera sozio-politiko berdina bizi izan eta irizpide literarioetan oinarritzearen alde egiten da, garai batean indarrean dagoen arau literarioen sisteman berritasunen bat ekartzea bihurtuz mugarrak finkatzeko euskarri. Dena den, azken finean, euskal literaturaren historia periodizatzerako bi aukera nagusi daude: edo inguratzen duten hizkuntza ofizialetan egindako literaturetara jo erreferentzia bila edo eremu urriko hizkuntzetan garatutakora.

Hitz-gakoak: Aldia, mendea, generoa, arau literarioa, berritasuna, botere politikoa, hizkuntza ofiziala, eremu urriko hizkuntza.

La historia literaria no solamente debe seleccionar los textos que la conformarán, debe establecer también un criterio de periodización. Habitualmente recurren a razones cronológicas, socio-políticas, generacionales, género del texto... En relación a la historia de la literatura en lengua vasca este artículo propone descartar el criterio socio-político, porque la comunidad vascohablante nunca ha vivido acontecimientos socio-políticos compartidos y optar por criterios literarios, adoptando la renovación del sistema de normas literarias como fundamento para determinar los períodos. En cualquier caso, el historiador de la literatura en lengua vasca ha de buscar su modelo en el ámbito de las literaturas desarrolladas en las lenguas oficiales de la Europa Occidental o en las desarrolladas en las lenguas minorizadas.

Palabras clave: Período, siglo, género, sistema de normas literarias, novedad, poder político, lengua oficial, lengua minorizada.

L'histoire littéraire ne doit pas uniquement sélectionner les textes qui la constitueront mais elle doit aussi établir un critère de périodisation. Habituellement on recourt à des arguments chronologiques, socio-politiques, générationnels, au genre du texte... En ce qui concerne l'histoire de la littérature en langue basque, cet article propose d'écarter le critère socio-politique, car la communauté bascophone n'a jamais vécu d'événements socio-politiques communs, et d'opter pour des critères littéraires en adoptant le renouvellement du système de normes littéraires comme base pour déterminer les périodes. Quoi qu'il en soit, l'historien de la littérature en langue basque doit chercher son modèle dans le domaine des littératures des langues officielles d'Europe Occidentale ou dans celles des langues minoritaires.

Mots-clés: Période, siècle, genre, système de normes littéraires, nouveauté, pouvoir politique, langue officielle, langue minoritaire.

Various criteria have been used to establish literary periods: chronological, sociopolitical, text-genre or generational... In the case of Basque language literature, the sociopolitical approach is ruled out, as Basque speakers have not shared the same sociopolitical events, and literary criteria have been preferred, taking contributions which renew the system of literary norms as the basis for determining periods. In the final analysis there are two options available for establishing the periods of Basque literature: by referring either to literatures in surrounding official languages or to those in minoritized languages.

Keywords: Period, century, genre, system of literary norms, novelty, political power, official language, minoritized language.

Literaturaren historia jasotzen duten liburuak aldi edo mugimendutan zatituta agertzen dira. Historia horretara eramateko datuak hautatzen dira eta datuon antolaketa datza periodizatzea. Datu horiek ordenatzeko, historia egituratzeko, elkartzeko saioa, ahalegina, da, periodizatzea. Aldia ezin atzeman daiteke isolaturik: aldien sail edo segida baten barnean bakarrik da aldi, eta elkarrekin gatzatzen eta osatzen dute literaturaren garapena.

Edozein literatura nazionalen epekatze-ariketa zaila suertatzen bada, berez, XX. mendera arte literatura «normalizatu» bat mamitzera iritsi ez den literatura baten ibilbidea aldien segida bat jarraituz atontzea ez da erraza goa. «Normal» adjektiboa literatura handietan garatutakoari erantzen bazaio, hiztun komunitate zabala euskarri duten hizkuntza ofizialetan jartzen da eredia. Literatura handien jardunbidearen azterketan oinarritzen dira aldiak zehazteko erabili izan ohi diren kategoriak eta hizkuntza ofizialetan burututako literaturak bereganatutako babesaren jabe izatera ez dira heldu historikoki ofizialtasunik eskuratu ez duten hizkuntzetan landutakoak. Normaltasunaren eredutzat hartzen bada euskal literatura inguratzen duten hizkuntza handietan (gaztelera, frantsesa) moldatutako literatura, zalantzarik gabe, berezitasun batzuk aurkezten ditu euskaldunak. Berezitasun horiek ez dira murrizten kopuru-mailara. Uste izatekoa da hiztun-kopuruak zerikusia izango duela ekoizpenarekin eta, horrenbestez, proportzioa gogoan eduki beharreko irizpidea izango dela: eremu urriko hizkuntza batean ondutako literatura ezin izan eremu urrikoa ez den hizkuntza batean jorratutakoa bezain ugaria. Baina, euskal literaturaren berezitasunak ezin azal daitezke proportzioen alor soilera lotuz, testu-tipo batzuetan proportzioak gorde zitezakeen arren, (oro har, eliz liburuan), literatur genero tradizionalen barrutiko emaitzak historikoki oso urriak izan direlako: kontakizunaren kasuan, hiru mende luzetan testigantza bakar bat ere ez.

Ez proportzioen alorrera, ezta maiztasun batekin aipatu den berankortasunarenera joaz ere, argi daitezke berezitasun guztiak; zeren eta berankortasunarekin batera eguneratzeko egindako ahalegina ere azpimarratzeko modukoa baita. Ez ote, bada, eguneratzeko ahalegina Errenazimentu bete-betean Etxeparek herri-hizkuntza idazketaren iragazkitik iragazi eta hizkuntza horren goraiapamen sutsua egin izana? Ez ote, bada, eguneratzeko ahalegina, beste zenbait berrikuntzekin batera, Oihenartek maitasunezko

neurtitzetan dakarren banakoa den «ni» liriko baten eraketa? Ez ote, bada, eguneratzeko ahalegina XVI. mendean bertan hasita errefrau-biltzaileek betetako eginkizuna?

Gauza jakina da aspaldidanik euskara ez dela izan Euskal Herrian hitz egin den hizkuntza bakarra. Halaber, nabarmena da, literatur genero tradizionalak, genero epiko, liriko eta dramatikoak, leku txikia bete dutela euskal letren barrutian. Euskaldun ikasiek beren behar intelektual eta literarioak asetzeko bitarteko legez, beste hizkuntza bat hobetsi, eta euskara baztertu izanean legoke kausa, ziurrenik. Euskal Herriko gizarte-geruza ikasiak idazlan profanoa euskaraz paratzeko eta gozatzeko zaletasun handiegirik erakutsi ez izanean, hain zuzen ere. Ondorioz, euskal literatura inguratzan duten literatura handiekin erkatzeak bereziki bistaratzen duena zera da, hauetan ere historikoki (gutxienez XVIII. mendearen bigarren erdira arte) nagusiki eliz liburua ekoitzi izanagatik, honen ondoan idazlan profanoak tarte zabalagoa eduki zuela.

Egia da dokumentu literarioak galdu direla edo baten bat berrikitan aurkitu dela. Duela hamarkada eskas bat arte Lazarragaren euskarazko eskuizkribua ezezaguna zen; 1967an lehenbiziko aldiz argitaratu zen Oihenarten (1592-1667) *Arte Poetikoak* (1665) utzi du berririk: egileak esku artean izana aitortzen duen poesi eskuizkribuak galduak dira; poeta ere ba omen zen Zalgizeren idazlan poetikoaren arrastorik ez da gelditu... Beraz, bada albiterik jakinarazten duenik Lazarragak, Etxeparek edo Oihenartek egungo dokumentazioak adierazten duena baino lagun gehiago izan zituztela euskararen erabilera literarioan. Alegia, euskaldun ikasiak egun dokumentatua dagoena baino gehiago landu eta gozatu zuela euskaraz literatura, nahiz eta historiaren unerren batean, transmisioa eten izanak gure ezagueraraino garraiatzea galarazi duen.

Euskal produkzio literario idatzia bizirik iraun duena baino ugariagoa izan arren, zoritxarrez, gorde den dokumentazioa bakarrik da benetakoa. Dokumentazio horren arabera, Lazarragaren eskuizkribuaren aurkikuntzak hiru mende luzetan aurreratzen badu ere euskal kontakizunaren jaiotza, ordutik XIX. mendearen azken herenera arte itxaron beharko da genero horrek jarraipena izan dezan. Zalantzarik gabe, XVI. mendean bertan

euskal kontakizunaren sorrera kokatzea ez da huskeria, aditzera ematen duelako euskal literaturan berau inguratzen duten literaturetan bezalatsu hasi zirela gauzak, baina, dirudienez, haiek bezalatsu garatuz joatea ez zuen lortu: hiru mendetarako desagertuko da idazketaz baliatzen den kontakizuna.

Eta, zer esan antzertiaz, Hegoaldean XVIII. mendera arte dokumentatzen ez denean?

«Hutsune» hauek, transmititzera heldu denaren urritasunak, bihurtzen dute berezi euskal literatura inguratzen duten bi literatura handien aurrean: gaztelararena eta frantsesarena. Horrela, hauek literatur genero tradizionaleri eskainitako arreta normalizat jotzen den neurrian, euskarazkoak XX. mendera arte normaltasunik ez duela eskuratu ondorioztatu behar.

Haatik, agerikoa da euskalduna ez dela bizi izan isolaturik Europako mendebaldean. Euskarara iritsi eta euskaraz ere adierazi dira aldian aldiko pentsamendu eta korronteetatik ernetako idazlanak. Egiatzapen honen aitzinean, norbaitek proposa dezake euskal literatura idatziaren historia egitea baztertzea eta euskal letren historiarengatik ordezkatzeta. Hala, garai historiko desberdinetako letrek azaleratutako pentsamendua jasoko luke historia horrek. Garai edo aro historiko bakoitzaren pentsamendutik sorrarazitako testuei egingo lieke leku. Euskal literatura idatziaren historia, ostera, literatur genero tradizioaletako eremu hutsera bilduko litzateke.

Historia egitea jomuga duenak ezinbesteko du datuak hautatzea. Nire ustez, iragan denboretako historia ezin osa daiteke letra profanoen esparru soiletik, batik bat, esparru horretakoak ez diren testuren batzuek berebiziko garrantzia izan dutelako euskara idatziaren eraketan eta historian. Murrizketa gogorregia litzateke asmo estetikoaren nagusi duten idazlanetara mugatzea, besteak beste, inguruko literaturetako historiek ere bereganatzen dituztelako literatur genero tradizioaletatik kanpo geratzen diren testu-tipoak: dela aszetika, dela mistika... Gainera, egon zitekeen helburu didaktikoa asmo estetikoaren aurretik zuen idazlanik, gerora, xede estetikoan eginiko idazlanen batean eragin zezakeenik. Juan Mari Irigoienek idazlanen batek, kasu, badu harremanik Axularren *Gerorekin* (1643), hizkera-mailan behintzat.

Ez hori bakarrik. Gogora ekar daiteke sailkapen hirukoitza berraztertzeke saiorik ere egin dela. Zatiketa hirukoitzaren derrigortasuna auzitan jarritz, badira eskema zabalago baten alde azaldu direnak, nahiz eta, oraingoz, heldutasun eta zehaztasun gehiegirik lortu ez «laugarren generoa» deitua zedarritzean. Izendapen desberdinak erabiliz, bai «literatura meditatiboa», bai «literatura aplikatua», bai «didaktika», banaketa hirukoitzak barneratzen ez zituen hainbat testu-motaren aterpe bihurtu da.¹

Historikoki hizkuntza ofizialaren estatusa erdietsi duen hizkuntza ez dago estatus horren jabetzarik gabe laga denaren parean. Jakina, literaturaren garapena baldintza dezaketen beste alderdi batzuk ere egon daitezke hizkuntzen artean, hala nola hiztun-kopurua. Betiere, babes sendoagoa izango du hiztun-kopuru ugariako hizkuntzan sortzen duen idazleak. Halere, botere politikoak bultzatzea ala mespretxatzea, oraindik erabakigarriago da. Euskaratuko ote zen Testamentu Berria baldin eta kalbinismora bihurtutako erregina bat egon ez balitz? Albreteko Joanaren agindupean bizi zen euskaldungoa, nahiz orduko euskaldungo osoa bera ere ez zen jendetsua izango, baina, zeinahi botereren menpe bizi zena nagusiki elebakarra izateak, eta jakina, horien artean zeuden erreginaren agindupekoak, berekin ekarri zuen Erreginaren egitarau erlijiosoan euskara sartzea. Tamalez, fede kalbinista hedatzeko bitarteko moduan bakarrik hartu zuen aintzakotzat euskara.

Zantzuek adierazten dutenaren arabera, premiak soil-soilik eraman zuen euskaratik arduratzera. Alegia, Albreteko Joanak euskararen alde egindakoak bere egitarau erlijiosorako atxikimendu zabalagoa eskuratzea zuela jomuga eta ez besterik. Datua da euskara hizkuntza ofizialaren estatus gabe utzi zuela, bere erresumako beste hizkuntza komunitate batena zen bearresa ez bezala. Albretetarren Gortean, seguru asko, euskara ez zen zeharo ezezaguna. Angulemako Margaritak, Joana Erreginaren amak, babestu zituen intelektual eta idazleetako batek, Rabelais-ek, hain justu, Nafarroako Gortean igarotako egonaldi baten ondoren, bere *Pantagruelen* (1532) euskarazko zenbait hitz jasotzeak, euskararen oihartzunak Gorteraino iritsiak zirela pentsatzeko bidea irekitzen du, edo, agian, baita gehiagorako ere:

¹ Hernadi, P., 1978, *Teoría de los géneros literarios*, Barcelona: Antoni Bosch editor, 26-29.

bazirela euskaraz zekitenak. Haatik, Frantzisko I.a Frantziako erregeren arreba Angulemako Margaritaren laguntzatik ez zen erne euskaraz idatzitako testu bakar bat ere eta norbaiten idazte egintza sustatu bazuen, ez da bakarrik galdua dela, baizik eta berririk ere ez dela geratu, galdutako beste testu batzuei buruzko albisteren bat ailegatu zaigunean.

1. Aldiak zehazteko irizpideak

Kausak kausa, egun ezagutzen den uztak osatzen du euskal literatura eta uza hori da alditan antolatu behar dena. Literaturaren historiak maiztasun handiarekin literaturatik at aurkitu dutela aldia mugatzeko irizpidea gauza ezaguna da. Hala, besteak beste, irizpide kronologikoaz baliatu dira. Ez dira gutxi «mendea» kontzeptura jo, eta, unitate horren arabera, gertaera literarioak sailkatu dituzten historiak. Ez dago zertan esan: mendea bezalako zenbaki-kontzeptu bat erabiltzeak ez du inolako balio kritikorik. Izan ere, literaturgintzan eman daitezkeen aldaketek ez daukate mende-aldaketekin batera etorri beharrik. Berez, mendeka edo hamarkadaka edo urteka... literaturaren historia bat egituratzeak periodizatzeari uko egitea dakar, nahiz eta abantailarik izan dezakeen literaturaz kanpoko irizpide bat hautatzeak. Bistakoa da, mendeka, hamarkadaka edo urteka taxututako literaturaren historia batean, komenigarri den etiketa bat baino ez dela aldia, literaturaren historia ataletan banatzeko premiak sorrarazitako etiketa, hain zuzen ere. Materiala ordenatzeko modu bat da, zalantzarik gabe, baina, hortik zatiketa-modu horrek propioki historia literarioa denarekin zerikusia duela uste izatera alde handia dago.

Literaturatik landa gelditzen den periodizatzea da, halaber, irizpide politikoetan oinarritzen dena. Historian gertatutako jazoerarik garrantzizkoenak zatiketa-ardatz eraikiz, jazoera horien arabera sailkatzen du. Mendeka edo hamarkadaka moldatutako banaketa bezala, literaturaren barrutitik at du periodizatze heldulekua. Esaterako, «Erreforma» Elizaren historiatik dator; «Humanismoa», bereziki, jakinduria eruditutik... Literatura ez da gizateriaren garapen politiko, sozial edo intelektualaren isla edo kopia hutsa, horiekin eta gainerako giza jarduera guztiekin harremanetan egon arren.

Gertaerok eragin sakona dute literaturan, baita honek ere, giza jarduera horietan. Horregatik, hain justu, ganorazko gogoetarik eskatzen du, eztabai-daezinak baitira hizkuntza, literatura eta botere politikoaren arteko loturak. Jadanik adierazi denez, euskal literatura botere politikoak ofizialtasunik eman gabeko hizkuntza batean mamitutako literatura da. Besterik ere erants daiteke: inoiz ez da euskaraz mintzo zen eta den komunitate osoa barneratu duen botere politiko bakarrik eratu.

Euskaraz mintzo zen komunitate osoa hartuko zukeen botere politiko bakar baten gabeziak, irizpide politikoak jarraituz aldiak zedarritzea eragozten du. Jazoera politikoek eragina dutela literaturan ukaezina da. Urrutiago joan gabe, ikusi besterik ez dago 1936ko gerraren ostean Hego Euskal Herrian datorren isilaldia. Hala eta guztiz, onargarri da aldi berean egoera politiko desberdinen menpe bere ibilbidea egin duen eta egiten ari den hiztun-komunitate baten literatura aldietan banatzeko? Esaterako, zenbateraino izan daitezke euskal literaturan mugarri lehen gerrate karlistaren edo bigarren gerrate karlistaren amaiera, hainbat euskaldunek gerra horiek bizi izan ez dituztenean?

Euskal literaturaren historiografian arrunt samarra da bigarren gerrate karlistaren bukaeran berpizkunde aldi baten hastapena kokatzea. Hona zergatia: gerratearen amaieran ezarritako foru-galerak euskal letren berpizkunde bat ekarriko zukeen berekin.

Zinez, eremu labainkorra da kausena, gertaerak egiazta eta neur daitezkeen ziurtasunarekin ezin ziurta daitezkeelako gertaera horiek eragin dituzten kausak. Arestian aipatutako adibidearekin jarraituz, 1876az gero, euskal gertaera literarioa indartu zela baieztatu daiteke: bertsoa ugaltzen da, antzerki berria deituaren hasiera urtealdi horietan lekutzen da, kontakizuna, XVI. mendean dokumentatu den artzain-eleberriaren osteko isilaldia etenaz berriro abian ipintzen dute... Kausa, ordea, bigarren gerrate karlistaren amaierak foruak indargabetu izanak bultzatutako sentimenduetara mugatzen ote da? Berpizkunde horrek ez ote du beste eragilerik? Dela denborak aurrera egin ahala gero eta haur gehiagorengana heltzea eskolatzeko modua izatea, dela Erromantizismoak hizkuntza gutxietsiak balioztatzea eta hizkuntza gutxietsien alde egindako aldarrikapena, dela giro horretan XIX. mendean

zehir euskararengatik interesa erakusten duten hainbat euskalariren lanarekin batera hizkuntza prestigioa berreskuratzen joatea... Aipatutako alderdiek, nola aipa gabe gera zite(z)keen bat(zu) ere, ez ote zuten lagundu berpizkunde hori ahalbidetzen? Gerra karlista horiek beroriek ez ote zuten zerikusirik izan XVIII. mendearen bigarren erdiaz gero iragartzen doan izpiritu erromantikoarekin? Eta zergatik jarriko litzateke mugarrria 1876an, eta ez, adibidez, Antoine d'Abbadiek Lore-Jokoei sorrera eman zienean?

Euskaldun batzuk gerra batzuk bizi izan dituzte eta, besteak, beste batzuk. Euskaldunak zirkunstantzia historiko eta politiko desberdinetan bizi izan dira. Beraz, zirkunstantzia historiko eta politikoek berebiziko esku hartzea dutela literaturan berretsi arren, nekez aurkituko dira lurralde desberdinetako euskaldunentzat balio duten mugarri historiko eta politikoak. Faktore soziopolitikoek badute eraginik gertaera literarioan, gizartealdaketek badute eraginik literatur egituren aldaketan, baina euskal literaturari dagokionez, zaila da, ezinezkoa ez esateagatik, oinarri horren arabera eratzea literaturaren historia, osotasunari begiratu nahi bazaio behintzat.

Aldiak zehazteko irizpideen artean generoarena ere ezaguna da. Aldiok finkatzeko euskarria obraren izaerari lotzen zaionez, irizpide ontologikotzat har daiteke. Ez da aukerakoena. O. Tacca-k dioen bezala, «Tal división por géneros ofrece el inconveniente de que si se los considera inmutables, no responden a la cambiante realidad literaria, y si se los considera variables el principio ordenador carece de fundamento» (1968: 91). Beste oztoporik ere gehi dakioke: idazle jakinaren obra zatikatzen du. Genero desberdinen bidez osatutako idazlearen sorkuntza sakabanatzen du. Sortzailearen sorkuntza han-hemenka barreiatzen da, uste izatekoa denean generoak bereizten dituen testuen artean harremanen bat egongo dela. Horrez gain, ezin alboratu daiteke, badirela idazleak literatur genero tradizionalen arteko mugak hautsiz, generoak nahasiz eraiki dituztenak beren idazlanak. Euskal literaturaren XX. mendearen bigarren erdiko zenbait idazlanek hala erakusten dute.

Ez dira hemen agortzen literaturaren historiak aldiak zedarritzeko bilatutako sostenguak. Bada besterik ere, hala nola belaunaldietara jotzen duena.

Alabaina, egokiago dirudi, Wellek-en irizpidea aintzakotzat hartzea. Hone-la mugatzen du aldia: «tramo temporal dominado por un sistema de normas literarias, cuya introducción, despliegue, diversificación, integración y desaparición pueden trazarse» (1983: 47). Alderdi honetatik begiratuta, bistakoa da, adibidez, Oihenartek darabilen arau literarioen sistema ez dela Etxeparek *Linguae Vasconum Primitiaen* (1545) erabilitakoa. Oihenarten idazlan poetikoa *-Oten gaztaroa neurtitzetan* (1657)- bakarrik gorde izan balitz, eta Oihenartek Etxepareren obrari eginiko kritikak ezagutzeko zoria jadetsi ez bagenu ere, bataren eta bestearen testuen erkaketa hutsa aski zatekeen bi idazlanok arau-sistema desberdinek gobernatzen dituztela on-dorioztatzeko. Poetika desberdinak dituzte euskarri. Poetika desberdin horiek lizentzia metrikoen erabileran edo baliatutako erriman hasi, eta oraindik askoz harantzago doaz: figura erretorikoak eratzeko hautatutako langaien artean dauden aldeak direla, giza tipoa oinarri izatetik gizabanakoa oinarri izatera igarotzea dela...

Iragan denboretako literaturgintzaren urritasunak bere baldintzak ezarriko ditu. Mende batzuetan behintzat, ez da horren zaila izango, delako «sistema de normas literarias»en sarrera zedarritzea. Arau horien hedapena, dibertsifikatzea, askotarikitzea arakatzek, berriz, ez du joko gehiegirik eragingo idazlan profanoek osatzen duten corpus laburrarengatik; izan ere, dagoeneko adierazi den moduan, sortutako euskal produkzio literarioa bizi-rik iraun duena baino zabalagoa izanagatik, eskura geratu den dokumentazioa bakarrik da erreala, eta horren argitan, Lazarragak edo Etxeparek indarrean jarritako arau-sistemek ez zuten ez hedapen, ez dibertsifikatze handirik izan. Ezta Oihenartenak ere.

2. Bilakaera

Wellek-en definizioan bi ardatz gurutzatzen dira. Bata, nolakotasunaz ari da; bestea, denboraz. Hau da, denbora-epe jakin batean jarraitzen den arau literarioen sistemaz dihardu. Arau literarioen sistema denboraren ardatzean kokatu beharrak arazo bat baino gehiago planteatzen du. Hona, arazo horietako bat, adibide baten bidez azalduta. Demagun, alegia. Aldi neoklasi-

koaren adierazpen da alegia eta aldi erromantikoak agerrera egin ostean hasten da jorratzen euskal letretan. Nahiz autua, nahiz alegia, Erromantizismo bete-betean garatzen dira euskal literaturan. Bestela esanda, Neoklasizismoari egotzitako denbora-tartea igaroa denean lantzen dira bultzada klasiko batetik erretzen diren autua eta alegia generoak. Txosten honen lehen lerroetan beraietan aipatu da euskal literaturaren berankortasuna: mugimendu literarioak inguruko literaturetara baino beranduago heldu izana. Halakorik badela onartuz, ñabarduraren bat ere gehitu da: zenbait letradunek euskal letrak eguneratzeko egindako ahalegina, hain justu. Dena den, ahalegin horretan ez dirudi historian zehar beti berdin-berdina izan denik abiadura: noizbait motel samarra, hurrena, oso motela izatera ere iritsi da. Motela edo oso motela izan denean, nola jokatu? Esaterako, non egin beharko litzaeke leku XIX. mendeko alegiei, Neoklasizismoari eratzikitako denbora-tartea amaitutzat emanik Erromantizismoarenean dabiltzanean inguruko literaturak eta euskal literaturan bertan ere izpiritu erromantikoak agerrera egina duenean?

Egia da aldi batetik bestera ez dela igarotzen bat-batean eta aurreko aldi-ko ikuskeratik mamitutako obrak berrietatik mamitutakoekin batera sortzen direla. Errenazimentua behatu besterik ez dago, eta ez bakarrik XIV. mendearen hasieratik bertatik aldi hori Italian jaioa delako, Europako mendebaldeko beste leku batzuetan XV. mendearen bigarren erdira arte, nahiz XVI. mendearen lehen erdira arte, eta baita mende horren bigarren erdira arte ere, itxaron behar denean, baizik eta XVI. mendearen lehen hamarkadatan beraietan ez delako aurkitzen Europa osoan leku bat zeinetan agerri oro Errenazimentua den berrikuntza horren adierazpen den². Errenazimentua loretan egon arren, testu oro ez da Errenazimentuaren adierazpen: mundu-ikuskeraren berriaren eredu diren testuen ondoan Erdi Aroko ikuspegitik taxututakoak dira.

² «Hemos de dar por descontado que ni aun dentro de esos límites [que para nosotros sitúan la fase más caracterizada del período entre 1450 y 1550], ni siquiera en las primeras décadas del siglo XVI, en ningún lugar de Europa encontraremos que todo lo que vemos es Renacimiento y nada más que novedad renacentista.» Maravall, J. A., «La época del Renacimiento», in Rico, F.; López Estrada, F., 1980, *Historia y crítica de la literatura española. Siglos de Oro: Renacimiento*, Barcelona: Editorial Crítica, 46.

Garai batean, garai asko bizi dira: sentsibiltate eta adierazpen-forma anitzak. Aro historiko batean mundu-ikuskerak desberdinak azaleratzen dira aldi berean. Nonahi eta noiznahi gertatzen da. XX. mendeko euskal literaturatik ateratako adibide franko aipa daiteke. Esaterako, bada alderik berrogeita hamarreko urteen bukaera aldera eta hirurogeiko hasieran Txillardegik eta Eusebio Erkiagak idazten dituzten eleberriei darien mundu-ikuskeretan. Dena den, ez dago XX. mendera jo beharrik, ez bigarren erdiaren hasierara, ez geroagoko garaietara ere, mundu-ikuskeren aldiberekotasuna ikusteko; XIX. mendean bertan ere, oinak Erromantizismoan zituzten idazlanekin batera, izpiritu neoklasiko batean zituztenak -alegiak, kasu- erne zirelako.

Gauzak horrela, nola jokatu bi ardatzekin, testuaren nolakotasunari eta denbora-tarteari erreferentzia egiten dietenekin?

Aukera bat honakoa izan daiteke: aldi berri baten sorrera zehazteko unean-unean abangoardia eratzen duen testua hautatu eta horren inguruan harilkatu aldiak izan duen bilakaera, testu hori abiapuntu eta erreferentzia gisa hartuz. Ordu arte ezezaguna zen berrikuntza dakarten testuen argitalpen-urteak jarri mugarri eta mugarrion artean ekoiztutakoari leku egin: 1545, 1657 urteak mugarri ukaezinak dira, eta aurrerago, irizpide berbera jarraituz, Neoklasizismorako edo Erromantizismorako jautzia islatzen duten lehen idazlanen argitalpen-urteek ezarriko lituzkete mugarriak. Bestela esanda, *berritasuna* litzateke bilakaeran indarrean legokeen irizpidea. Katebegi berria historia osatuz doan katean. Irizpide horrek ez du inongo zerikusirik balioarekin, noski. Ebaluazioa berritasunaren mailakoa litzateke, eta esan beharrik ere ez dago: berria izateak ez ditu bere baitan barneratzen baliotsua edo ona ezaugarriak. Bistakoa da, berritasuna irizpideak beste irizpide batzuk baztertzen dituela, dela kalitatearena, dela irakurleak egindako harrerarena... Hartzaile zabalaren arreta erdietsi izanak edo testuaren bikaintasunak gabe, berritasunak bihurtuko luke idazlana mugarri.

Berritasuna irizpide legez hautatzen bada, Neoklasizismoak kutsu erromantikodun lehen idazlanak agerrera egin arteko iraupena du. Aldi honen bilakaeraren berri eman ostean, garaikide izan d(it)uen beste arau-sistema batetik (edo batzuetatik) moldatutako idazlanentzako tartea irekiko litza-

teke. Jardunbide horri eutsiz, ikuskera desberdinak euskarri dituzten idazlanak aldi berean bizi direla, elkarrekin bizi direla agerraraziko da: aroak baten duena, ikuskerak bereizten du. Denbora partekatzen dute, ez horrela, arau literarioen sistema.

Garai batean ez ezik, testu berean bertan ere, atzeman daitezke izpiritu desberdinetatik jaiotako zatiak. Beren artean alderik izan baduten Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiaera*, Oihenarten *Oten gaztaroa neurtitzetarena* eta Juan Antonio Mogelen *Peru Abarkara* (1881) joko da baieztapena azaltzeko. Ez dituzte osatzen adibide berdin-berdinak, Etxepareren eta Oihenarten testuek ez dutelako Mogelenari darion batasun-mailarik. Hala ere, badute kidetasunik: jasotzen dituzten langai eta langaion antolaketa lokarri handiagoz ala txikiagoz kateatu, emaitza liburu edo liburuxka bakarrera bildu zuten, arestian izendatutako izenburupean argitaratutakora, hain justu.

«...eta baskoek, berzek bezala, duten bere lengoajian eskribuz zerbait doktrina, eta plazer hartzeko, solas egiteko, kantatzeko eta denbora iragaiteko materia»³ izan dezaten idazten omen du Etxeparek. Paratestuan agindutakoa testuratu zuen: euskaldunen hizkuntza «eskribuz» jarri eta argitaratu izana ez ezik, doktrina eta plazeraren alderdiak aintzakotzat hartu zituen.

Linguae Vasconum Primitiaen erabilitako grafiaz René Lafon-ek burututako azterketan, bi ondu aldi izan zituela ondorioztatu zuen: lehen hamahiru koplak ondu aldi batekoak zirela, eta, hitzaurre, hamalau-hamabostak, aldiz, bigarren ondu aldi batekoak.⁴ Batzuk idaztetik besteak idaztera denbora-tarte bat egon zenaren salaketa bezala zekusan behatutako grafia-aldaketa. Haatik, bada beste alderik ere, grafiak bereizten dituen bi zati hauen artean: Erdi Aroko airea arnastetik Errenazimentukoa arnastera igarotzen da. Honela bada, bilakaera batez hitz egin daiteke Etxepareren idazlanean.

Oihenartek *Les proverbes basques recueillis par le Sr d'Oihenart, plus les poesies basques du même auteur* (1657) liburuxka argitaratu zuen. Atsotitzak

³ Etxepare, B., 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*, Bilbo: Euskaltzaindia, 1995, 23.

⁴ Lafon, R., 1951, «La langue de Bernard Dechepare», *BRSVAP*, VII, 312.

eta poesiak liburuxka bakarrean: guztiak euskaraz emanak egotea lotzen zuen «basques» horrek, hain zuzen ere. Batuketa moduan -«plus»- aurkeztu eta, atsotitzen saila bukatu ostean, izenburu batez hornitu zituen poesiak: *Oten gaztaroa neurtitzetan*.

Atsotitzak alboratu eta poesiaren barrutia behatuz, aipatu berri den liburuxkan barneratu zituen neurtitzak, *Oten gaztaroa neurtitzetan* izenburua daraman atala alegia, oso nabaria da maitasunaz dihardutenetan Errenazimentua ezaugarritzen duen indibidualismoa, «ni»a guztiaren neurri izatea. Inoren ordezkari ez den «ni» bat da bere kexuak kanporatzen dituen edo maitea laudatzen duena: bete-betea erantzuten dio «ni» liriko bati. Ez da horrelakorik ageri debozizko poesietan. Debozizko poesietan kristau-doktrinak irakasten duena azaltzen du: ez dago «ni»rik bere neurrira bizitako erlijiotasunik adierazten duenik, galderak dituenik, zalantzek harrapatuta daukatenik... «Ni»a desagertu egiten da debozizko poesietatik, doktrina ikasgai bihurtzeko. Maitasunezko neurtitzak paratzen dituen Oihenart da Oihenart errenazentista, eta ez debozizkoen paratzailea, guztiak liburuxka berean argitaratu izanagatik.

Liburuxka berean argitaratu zituen, bai, ez edonola, horregatik, lehenbizikoetatik bigarrenengoetarako iraganbidean barne-koherentzia gordetzea bilatu zuelako. Batzuen eta besteen artean ez dago jauzi bat, iraganbide bat baino: XVII. poema. 1653ko gertaera batek bultzatutakoa da berau: emazte zuen Joanaren heriotzak, hain justu. Maitasunezkoetatik debozizkoetara igarotzeko darabilen poema horretan dioenez, aurretik euskaraz ia ezezagunak ziren musak luzaroan zerbitzatu eta ezagutzera eman ditu. Horra hor, zorretan zirela uste izateko eta beraiengana laguntza eske zuzentzeko arrazoia, emazte Joana gaitzak jo zuenean. Joana hiltzean heriotzaren erantzule egiten ditu: ez dutela babestu ondorioztatzen du. Horren kariaz, aurrerantzean inoiz ez dutela izango agindupeko hitzematen du.⁵ Eten du musekin harremana. Orduan, *Oten gaztaroa neurtitzetan* argitaratu eta handik hiru

⁵ «beraz nizaz hain axol guti / duzuen gero, zuen zerbitzuti / naiz oraidanik ment'orotan / jalkiten ez itzultzekotan». Altuna, P.; Mujika, J. A. (Ed.), 2003, *Arnaud Oihenart. Euskal atsotitzak eta neurtitzak. Proverbes et poesies basques. Proverbios y poesías vascas*, Bilbo: Euskaltzaindia, (117-120 bertso-lerroak), 438.

hamarkadetara Bernard Gasteluzarrek bere *Eguiaic Catholicac* (1686) idazlanaren bigarren partean adierazi zuen nahiarekin⁶ inplizituki bat egiten du Oihenartek: musa profanoek eragindako etorria baztertu, Jainkoarengandik letorkeen etorriagatik ordezkatzeko. Gisa horretan zurtzen du maitasunezko neurtitzetatik deboziozkoetara igarotzea: etorriaren eragilean aldaketa.

Maitasunezko eta deboziozko neurtitzak ondu eta azaldu den moduan uztartu bazituen ere, bere burua maitasunezkoen egiletzat nabarmentzeko eta deboziozkoekiko atxikimendutik askatzeko joera sumatzen zaio. Guztiak maisu legez argitaratzen dituela iragartzen du, hots, euskaraz neurtitz zuzenak paratzea ez dela zaila erakusteko, baina deboziozkoek harako «J'ai fait ajouter à la fin quelques rimes pies, pour exciter ceux qui ont plus d'affection et d'aptitude que moi à la Poésie à en faire de meilleurs et en plus grand nombre» eransten die (Altuna; Mujika 2003: 301). Ez da deboziozkoetatik aldentzeko uzten duen marka bakarra, frantses hutsean idatzitako hitzaurre horretan bertan; izan ere, neurtitzak bi ekinaldiren fruitu direla aitortzen du, maitasunezkoak gazte denborakoak eta gainerakoak argitalpenaren lehenaldi hurbilekoak, baina izenburua jartzerakoan gazte denborakoak soil-soilik ditu gogoan: *Oten gaztaroa neurtitzetan*. Hitzaurrean esaten duenez, XVII.a eta jarraian zetozen deboziozkoak ez ziren gaztetakoak, hirurogei urteak atzean utzita zituen gizon batenak baino.⁷ Nahiz eta hirurogei urteak bete ondoren argitaratu zuen bere euskal idazlana, hitzaurrean jakinarazitakoaren arabera, XVII. poema honen aurretik zetozen hamaseiak gaztetan moldatutakoak ziren. Hortaz, gaztetakoez eta zahartzarokoez osaturik egonagatik, hartzaileak eskuratzen duen lehen informazioan, izenburuan, aipurik ere ez «zahartzarokoei». Dirudienez, maitasunezkoak deboziozkoak baino «bereagotzat» zituen edo mezu hori helarazi nahi izan zuen behintzat. Hau da, «ni» errenazentista oinarri zutenekin, eta ez doktrina irakastera bideratutako deboziozkoekin, identifikatzen da.

⁶ «Urrun adi, Parnaseko / Musa zahar profanoa, / Eta zato, zeruko / Musa berri dibinoa». Akeso-lo, L. (Ed.), 1983, *Bernard Gasteluçar. Eguiaic Catholicac salvamendu etemalaren eguiteco necesario direnac*, Bilbo: Euskaltzaindia, 63.

⁷ Seguru asko hirurogei urteak beteak zituen gizonak ondu zituen poesia guztiak, nola maitasunezkoak, hala deboziozkoak; izan ere, 1657 arte ez du argitaratzen euskal lanik, baina, berak gazte denboran paratutakotzat aurkeztu zituen batzuk, eta argitalpen-urtetik hurbileko moduan, besteak.

Beste era bateko adibidea antzeman daiteke Mogelen *Peru Abarkan*. *Peru Abarkak* indar neoklasiko bati erantzuten dio. Gertatzen dena zera da, aire erromantikoko osagai batzuk ere bereganatzen dituela: Peru, «Basarteko» katedraduna, baserritar «bakartia» da, komunitate berezitu baten ordezkari moduan eratutako pertsonaia... «Basarte»k eta «bakarti»k intelektualismo ilustratutik urrutiratuz, Naturara itzultzeko gonbita luzatzeaz gain, gauza jakina da Erromantizismoa, nola gizabanako mailan, hala giza komunitate mailan, singularizaturik, bereziturik dagoenaz arduratzen dela.

Idazlan berean aldi desberdinetako arrastoak sumatzeaz landa, gerta daiteke, baita ere, aldi horietako baten pentsamendutik jalgitako testu-zatia aldi horrek landutako estetika-moduarekin bat ez etortzea. Berrero Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiaen* erreparaturaz, nabaria da hitzaurrea eta azken bi koplak ikuskera errenazentista batetik ernetakoak direla; corpus hori, ordea, ez dago eraikita Errenazimentuak oso bereak zituen zenbait ezaugarritatik. Banakoturik dagoen gizatalde zehatz baten hizkuntza laudatzen, edo oso errenazentista den idazlanaren egile izatearen harrotasuna erakusten badu ere, -lehen egilea izateak areagotzen duen harrotasuna, gainera- Errenazimentuak oso berea izan zuen forma lantzea ez zuen gune bihurtu: fintasun formal ezititsuenekin jolasteak ez zuen erakarri. Corpus errenazentista hori ez da edertasuna kategorია esentziazat daukan norbaitengandik jaiotako fruitua.

Erdi Arotik, Errenazimentutik... bildutako uzta urria izan arren, utzi zuten lekukotasunik euskal literaturan. Aurrerago, XVIII. mendean, ez da faltako izpiritu neoklasikotik sortutako idazlanik. Jakina denez, helburu didaktikoak gobernatzen duen aroa da. Ez gurean, ezta inguruetan ere, ez zen izan poesiak emaitzarik gorenena lortu zituen garaia. Euskal letren mundua historikoki erabilgarritasunarekin ondo uztartu denez, oso eroso zetorkion. Horren eroso, non, ekoizpenak bistaratutakoaren arabera, testu erabilgarria XVIII. mendearen mugak zeharkatuz, kementsu sartuko den XIX. mendean barrena, elkarriketaren eta batik bat alegiaren ugaritasunak salatzen duenez.

Edozein kasutan, bada Erromantizismoaren erroetan elikatutako idazlanik XIX. mendean, indarrean dirauen aurreko aldiko ikuskera oinarri duten

idazlanekin batera. Alegiaren kasua da nabarmenena: XIX. mendean jorrazten diren genero epikoen eta dramatikoek gainetik dago kopuruz.

3. Zer ulertzen da idazlanaz?

Erromantizismoaren erroetan elikatutako idazlanik badela XIX. mendean esaten zen arestian, baina poesiaren barrutian, zer ulertzen da idazlanaz?

XIX. mendean, bereziki Erromantizismo berantiar baten garaian, ordu arte ezezaguna zen neurrian hasten dira idazketaz baliatzen literatur genero tradizionalak testuak garatzeko. Eskolatzea gehiagorengana heltzen da. Mendean zehar aurrera egin ahala, gero eta gizarte-geruza zabalagoetara hedatuko da irakurtzen eta idazten ikasteko ahalbidea, nahiz eta horietako asko eskola handiegiaren jabe izatera ez iritsi. Ondorioz, ordu arte beste irtenbiderik gabe beren behar literarioak ahotsa bitarteko baino ase ezin zitzaketen gizarte-mailei irakurketa-idazketak ezagutzeko aukera irekitzen zaie. Jakina, beren kultur erreferentziek ahozkoatasunean egoten jarraitzen dute; orain, ordea, erreferentzia horiek mundu idatzira eramateko gauza dira. Bertsopaperak deituak horren erakuskari garbia dira. Badira, baita ere, kopiatzaile bat eskura daukaten agrafoak, beren ahozko sorkariari letrak dakarkion iraunkortasun zehatzago eta sendoagoa bermatuko dietenak.

XIX. mendeko euskal letretan argi gelditzen da, erdaraz bada ere, irakurtze-idazketen ikasketa jendarteratzen doala, «gehiengoetako» batzuei behintzat, lehenbiziko aldiz kulturaren parte hartzeko gonbita luzatzen zaiela. Halaber, agerikoak dira gonbit horren mugak: letrak bereiztea jadetsi. Trebetasun hau lortzeak ez dakar berarekin goi-mailako kultura bat norberregatzea, noski. Zer esanik ez, ezta kultura poetiko landu bat ere.

XIX. mendeko poesiak ez zuen gainditu bertsopaperaren barrutia, honako zentzu honetan bederen: salbuespen bakanen bat izan ezik⁸ ez dago poesi liburu bakar bat ere; hots, ez dago batasun baten azpian eratutako poesia-

⁸ Jean Martin Hiribarrenek (1810-1866) 1853an eman zuen argitara 5428 bertso-lerroz osatutako *Eskaldunac: Iberia, Cantabria, Eskal Herriac, Eskal-Herri bakhotchka eta hari darraicono*. Urte berean *Montebideoco berriac* (1853) ere plazaratu zuen.

multzorik. Baieztapenak berdin balio du, Bilintx edo Etxahunentzat, Iztueta edo Elizanbururentzat, Arrese Beitia edo zehatz-mehatz bertso paper izenaz izendatu diren bertsoen egileentzat. Hauek izan ziren arrakastarik handiena erdietsi zutenak, enkarguz eta kobratuz ere egin baitzituzten: euskal XIX. mendean ez dago bertso egilerik enkarguz eta kobratuz jardun zuenik bertso paper egile hauetatik kanpo. Arrunki bertso paper egiletzat jotzen direnak eskola gutxikoak dira. Baita eremu horretan lekutu ohi izan ez diren Bilintx edo Etxahun ere. Kultura poetikoaren mailan bada alderik XIX. mendeko bertsoegileen artean, ez horrela, hauen idazlanen formatuan: luzera handiagoko edo txikiagoko bertso papera. Ez da gainditzen bertso soltearen maila: Lore-Jokoetako sariketen oinarriek bertso soltea eskatu izanak, hauen ugalketa eragin zuen. Alabaina, sariketon eskakizunetatik at ere bertso soltea paratu zuten, bertso-liburuak zekarren erronkari aurre egin gabe.

Bertso solteoz atondu da bildumarik. Hala, goian aipatutako idazleen nahiz aipurik gabe geratu diren bertso solteak liburu batera bildu dira, ez egilearen eskutik gehienetan⁹, baizik eta edizio-prestatzaile batenetik¹⁰. Horiek horrela, gutxienez, bi arazo planteatzen dira. Lehenik eta behin, XIX. mendeko poesia mintzagai, zer ulertzen da idazlanaz? Bigarrenik, nola kokatzen da egile berak bultzada literario desberdinetatik mamitutako obra? Lehen galderari dagokionez, badirudi idazlan izendapenarekin edo beste izendapenen batekin bertso solteari egin beharko litzaiokeela erreferentzia, horretara laburtzen baita egileak batasunen batera menderatuz aurkeztuta-

⁹ Bada egileak berak kaleratutako ediziorik. Esaterako, F. Arrese Beitia prestaturiko *Euskeriaren liburu kantaria* (Bilbo: Jose Ayastuy, 1900) eta *Asti-orduetako bertsozko lanak* (Bilbo: Jose Ayastuy, 1902). *Euskeriaren liburu kantarian* «Euskaldun neure adiskide onai» izenburupean eginiko hitzaurrean zioenez, «zuei eskeinten deutsuedaz hemeretzi urte onetan argitaratu dodazan kantu errikoiak, eta gañera beste neuk ipiniriko kantu pillotik aterata ezarri deutsedazanak bere bai», 3. Askoz laburragoak dira F. Lopez Alenek edo Serafin Barojak prestatu zituzten edizioak. Lopez Alenek *Josetxoko* (Donostia, 1896) «Irakurtzalle adiskidia»ri zuzendutako lehen hitzetan aitortzen zenez, «Lan txiki ontan bildu ditut bertso banako batzuek», 4. Serafin Barojak *Gazi-gezak. Poésias prosáicas en Vasceuce y Castellano* (San Sebastián: Imprenta de Baroja, 1875) prestatu zuen.

¹⁰ Aurreraxeago aipatuko direnei, besteak beste, *Bordel bertsoaria* (J. M. Satrustegiren edizioa, Auspoa, 1965) edo *Poèmes Basques de Salvat Monho (1748-1821)*, (P. Lafitterren edizioa, Ikas, 1972) erants dakieke.

ko corpora. Eskuarki bertso paper deitua, Lore Jokoen urtez urteko oroitzadazkiak edo aldizkariak ditu argitalpen-leku XIX. mendeko bertsoak. Ez dago bertso egilerik bertso libururako jautzia egiten duenik, elkarrekin harremanetan dagoen bertso-multzoa moldatzea xede duenik. Lotura bertso soltera murriztu eta bertso solteak pilatuz doaz.

Badira bertso solte horiek sailkaturik eman dituzten edizioak, hala nola, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet Etchahunen*¹¹ bildumak «poésies autobiographiques», «poésies satiriques» eta «poésies de circonstance» atalak bereizten ditu edo *Parnasorako bideak* (1896)¹² zortzi atal. Bada, sailkapenik gabe argitaratu den bildumarik ere: Bilintxen *Bertso ta lan guziak*¹³ edo Elizanbururen *Elizanburu. Bere bizitza ta lanak. Su vida y obras*.¹⁴ Dena den, sailkapenaren iragazkitik iragazitako bilduma izan ala ez, arnas desberdinetatik jaiotako bertsoz osaturik daude.

Pilatzen dituzten bertso solteak arnas beretik erretakoak ez direla erakusteko, hiruzpalau adibide baino ez. Felipe Arrese Beitiaren (1841-1906) «Euskara eta foru kantuak» deituak¹⁵ eta egile beraren alegiak¹⁶ edo Grazien Adema «Zaldubi»k (1828-1907) eskuizkribu berean idatzi zituen¹⁷ «Bildotxa eta otsoa» (1873) nahiz «Belea eta axeria» (1873) batetik, eta, demagun, «Eskualdunak» (1892) zein «Gauden gu euskaldun» (1893)¹⁸ bestetik, ez dira bultzada-modu berdinetik jalgitakoak. Zer egin behar da, Zaldubi neoklasikoa eta erromantikoa bereizi? Eta non lekutuko litzateke, Eusebio Maria Azkueren *Parnasorako bidea? Parnasorako bidea* Resurreccion Mariak, Eusebio Maria Azkueren semeak, aitak 1860-1861 urteetan idatzi zuen

¹¹ Jean Haritschelhar-ek prestatutako edizioa, Bilbao, 1970.

¹² Resurreccion Maria Azkuek moldatutako edizioa, Bilbo: Astuitar J.-n moldagintza.

¹³ Antonio Zavalak prestatutako edizioa, Donostia: Auspoa Liburutegia, 12, 1962.

¹⁴ Antonio Maria Labayenek atondutako edizioa, Donostia: Editorial Auñamendi, 1978.

¹⁵ Itziar Urrutia Zorrozuak eginiko sailkapenetik jaso. Ik. *Felipe Arrese ta Beitia: idazlan guztiak*, I, Bilbao: Bizkaiko Foru Aldundia, 1999, 79-222.

¹⁶ Itziar Urrutia Zorrozuak taxututako bilduma, II. liburukia, 747-787.

¹⁷ Adema, Gratien «Zaldubi», 2008, *Artzain beltzaren neurtitzak*, Bilbo: Euskaltzaindia. Argitalpenaren paratzailea: Henri Duhau.

¹⁸ Henri Duharen edizioan, hurrenez hurren, 79-81; 82-83; 181-193; 194-202.

EUSKARAZKO VERSOAK, neurri askotan apainduak. Imini dituzana da Eusebio Maria Dolores Azcue-koa, 1861 garren urtian eskuizkribuaren argitalpena da. Argitalpenak «Apolo eta Musak»¹⁹ izenburuean jasotzen dituen neurtitzei, bai alegiei tarte egiteak Neoklasizismora igortzen badu, «iiiAntxiñarik ona!!!»-ri²⁰, bere aldetik, kutsu erromantikoa dario.

Eragozpen handiegirik gabe sumatuko dira ezaugarri erromantikoak Etxahunen poesia autobiografikoetan, baina gainerakoetan?

Mitxelenak Bilintx «la voz más auténticamente romántica de la literatura vasca»tzat jo zuen (1960: 132). Zinez, ukaezina da Bilintxen lotura Erromantizismoarekin. Hori bai, paratu zituen bertso guzti-guztiak ez dira Erromantizismoaren adierazpen.

Honela bada, mende luzetan, XVII. mendetik XX. mendera arte bertso soltearen eskusibotasuna salbuespenen batek baino ez du hausten mundu profanoan. Bertso solteak ontzean, oraintxe heltzen zioten nola alegiari, hala erlijioari, nola satirari, hala gabon kantari... eta, jakina, bere identitatea galduz zihuan giza komunitate bateko partaide ere sentitzen ziren eta galerak agerian utziz identitatea finkatu eta aldarrikatzeari nahiz «ni» batek barnean ezin gorde zitzakeen sentimenduak kanporatzeari ere ekin zioten.

Bestalde, lantze-mailari dagokionez, bada alde oso nabarmenik aldizkari desberdinetan argia ikusi zuten poesietan. Ohikoena ez izanagatik, aurkitzen da forma lantzean arreta oso berezia jarritakorik ere. Esaterako, Antonio Arzak-en «Baga»²¹ poema aipa daiteke, poesia espazialean urratsa.

Nola antola daitezke mugimendu literario desberdinetan sustraiak dituzten egile beraren idatziak? Eta oraindik gauzak gehiago korapilatuzko, estilo jasoko, ez hain jasoko, herrikoiko ala oso herrikoiko bertsoek betetzen dute XIX. mendea. Herri-literaturaren eta literatura landuaren arteko bereizketan egin beharko litzateke? Egia esan, bide ikaragarri labainkorrean sartzea

¹⁹ *Parnasorako bidea*, 293-307.

²⁰ *Parnasorako bidea*, 199-204.

²¹ Arzac, A., 1890, «Baga», *Euskal-Erria*, XXIII (1890), 202.

lekarke; izan ere, lehenik eta behin, herri-literaturaz zer ulertzen den zedarritzea eskatuko luke eta lantegi nekeza dirudi.

Herri-landu bereizketara jotzeak, bataren eta bestearen arteko mugarriak jartzeko sortzen dituen oztopoez gain, geroagoko garaietarako ere banaketa atxikitzea galdatuko luke barne-koherentziak. XX-XXI. mendeetara hedatuko genuke sailkapen hori?

XIX. mendeko bertso-gileak kultura poetikoaren mailak edo bertsoen lantze-mailak bereizi arren, bertso soltea paratu izanak uztartzen ditu. Adierazi beharko den ezaugarria da, poesia idazlanaz arrunki ulertzen dena barne-lotura gordetzen duen bertso-multzo batez osatuta dagoelako.

Bere ahulezia guztiakin ere, bertsoa da jaun eta jabe XIX. mendeko idazte-egintza profanoan. Prosa narratiboa hiru mende luzetako antzutasunaren ostean, lehen urratsak ematen hasten da. Baita antzertia ere, Hegoaldean behintzat. XVIII. mendeko lehen testuaren ondotik datorren mende bateko isilaldia eta gero, XIX.aren azken laurdenean berragertzen da. XX. mendearen hastapenetan gisa honetan epaitu zuen Etxegaraik antzerti jaio berria:

De profundos análisis psicológicos, de ese andar por los laberintos y sinuosidades del alma y mostrar al exterior los más complicados estados de conciencia, no se hable, pues sería realmente demasiada exigencia pedir tales maravillas á un teatro que todavía está, y debe estar, en su infancia, porque no es posible que formas de arte como ésta nazcan adultas, ni que en veinte años recorran el espacio que otras más adelantadas han recorrido en siglos (1901: 50).

4. Ondorioak

- a) Ezer baino lehen, paradoxa moduko bati aipamena. Goitik behera politika orokorrak eta egitura horren barnean hizkuntza-politikak baldintzatu duenean euskal literaturaren garapena, justu, euskal literaturaren historia periodizatzeke irizpide soziopolitikoak alde batera uztea gomendatu da. Arrazoia, berriz, euskal komunitatea inoiz ez gobernatu izana botere politiko bakar batek eta, ondorioz, gertaera soziohisto-

riko berdinak ez bizi izana. Botere politiko bakar baten azpian behin ere ez egonagatik, gertaera soziohistoriko erabakigarri bat partekatu du euskal komunitate osoak: Euskal Herrian hitz egiten ziren beste hizkuntzei ez bezala, hizkuntza ofizialaren maila ukatu izana euskarari, estatus hori aitortzeko ahalmena zuten botere politikoek.

Zinez, gertaera erabakigarria dirudi euskal literaturaren historia azaltzeko. Izan ere, Errenazimentuan, estatu modernoek sorrerarekin, estatu desberdinek herri-hizkuntza bati hizkuntza ofizialaren maila emanaz, hizkuntza landu bihurtzeko ahaleginari lotzen zaizkionean, inongo estaturen babesik gabe, euskaldunak ere heltzen dio egitekoari, lehenbiziko betebeharretik bertatik hasita: idatziz jarri. Etxepare ez zuten bakarrik laga zeregin horretan: poesia eta prosa narratiboa jorratzen dira, errefracuak biltzen dira... Lehen urrats hauek sendotuz joan ordez, ahulduz doaz. Euskal Herrian hitz egiten ziren hizkuntza ofizialak indartu ahala, indargabetuz doa euskara, XIX. mendean gizarte-baldintzetan datozen aldaketek (haurren eskolatzeari hedatu, hizkuntza prestigioa irabazten joan...) berriro normalizazioranzko biderantz zuzentzen duten arte. Jarrera horri eutsiz eta areagotuz, behingo batean, kantitatez ez bada ere, -eremu urriko hizkuntza baita euskara- asmoz eta kalitatez inguratzen duten literaturen parean kokatzea lortu arte XX. mendetik aurrera.

- b) Euskal literaturaren historia aldietan banatzeko aukera bat irizpide kronologikoa jarraitzea da, baina, onartuz mendea bezalako zenbaki-kontzeptu bat etiketa bat baino ez dela. Gertaera soziopolitikoak euskarri eraikitzea baztergarri litzateke, euskal komunitate osoarentzat baliagarriak liratekeen mugarrak ezartzeko gaitasunik ez izateagatik.
- c) Irizpide literarioetara jotzea dirudi egokiena, modu hertsian hartu barik horratik. Testu profanoen esparrua gaundituz, beste hizkuntza batzuetan ere ondu izan dituzten eta literaturaren historietan tokia izan ohi duten testu-tipo erlijioso erabakigarrienak alde batera utzi gabe: dela biblia-itzulpena, direla aszetikak edo mistikak eskainitako fruiturik funtsezkoenak... Beraz, hiru literatur genero tradizionalen eremua, laugarren bati zabalduko litzaioke: literatura aplikatua edo didakti-

koa... deitu izan denari. Unean-unean abangoardia markatuko lukeen idazlana abiaburu, abian jarri duen aldiaren jardunbidea azalduko litzateke, jarraian, garaikide izan arren, beste mundu-ikuskera bat darien idazlanei leku egiteko. Bestela esanda, aldiari denboraren ardatzean egotzitako iraupena lehenetsiko litzateke, tarte horretan oinarrizko uniformetasun estetiko bat erakusten duten idazlanak jasoz. Aldiak biltzen duenaren azterketa amaitu ondoren, denbora-tarte horretan beste ikuspuntu batetik taxututako idazlanen txanda letorke. Jakina, ez da biribil-biribila aurkeztutako aukera; esaterako, arestian aipatutako XIX. mendeko zenbait bertso-gileren lana zatikatzea eta barreiatzea ekarriko luke.

- d) Herri / landu bereizketak berez konplexua dena are konplexuago bihurtzen du. Ez bakarrik bien artean mugarri finkoak ezartzearen ezintasunarengatik, baita modu nabarmenean herri-adierazpen izan denak ere, bertso-paper gisa ezagutuak, kasu, beste sistema batean funtzionatu duelako. Gainera, XX-XXI. mendeetara hedatu beharko litzateke banaketa.
- e) Eragozpen frankori aurre eginaz XXI. mendera iritsi den hizkuntza batean garatutako literatura da euskarazkoa. Europa bertako zenbait hizkuntzekin alderatuta oso goiz letraz baliatu dena idazlan profanoak moldatzeko. Ez, noski, inguratzen zuten gaztelera edo frantsesarekiko. Horiekiko harremanean ez da izan, ez goiztiarra, ez, inondik inora, aberatsa. Baina, hizkuntza horietan -eta beste hizkuntza ofizial batzuetan: ingelesa, alemana...- landutako literaturetan ala eremu urriko hizkuntzetan jorratutakoetan erreferentzia bilatzea da aukera. Badirudi, lehen aukera egokiagoa dela; azken batez, ukaezinezkoa baita, gutxienez globalizazioa heldu arte behintzat, euskal komunitatearen kultur harremanik sakonenak horiekin izan direla: euskal letratan izan duten eragina oso nabarmena da. Badu desegokitasunik euskara inguratzen duten hizkuntza handietan burututako literaturen historien jarraipena eginaz, euskal literaturena eraikitzeak: euskararen parean egon ez diren hizkuntzetako literatura hautatzen da eredu jartzeko. Bistakoa denez, erreferentziaren aurrean beti azalduko da euskal literatura txiki, ahul, baita noizbait ezgauza ere, ez direlako

maila berean egon hizkuntzak. Maila berean egon ez diren eta ez dau-
den hizkuntzetan mamitutako literatura erreferentzia moduan har-
tzea da, azken finean, euskal literaturari egotzi izan zaizkion hainbat
ezaugarriren eragilea: berankorra, idazlan profanoetan urria, eta oro
har, aurreko lerroetan mintzagai izan diren «berezitasunen» jabea.

Aipatutako bibliografia

AKESOLO, L., (Ed.), 1983, *Bernard Gasteluçar. Eguiac Catholicac salvamendu eter-
nalaren eguiteco necesario direnac*, Bilbo: Euskaltzaindia.

ALTUNA, P.; MUJICA, J. A. (Ed.), 2003, *Arnaud Oihenart. Euskal atsotitzak eta
neurtitzak. Proverbes et poesies basques. Proverbios y poesías vascas*, Bilbo: Euskaltzain-
dia.

ARRESE BEITIA, F., 1900, *Ama euskeriaren liburu kantaria*, Bilbo: Jose Astuy.

———, 1902, *Asti orduetako bertsozko lanak*, Bilbo: Jose Astuy.

ARZAC, A., 1890, «Baga», *Euskal-Erria*, XXIII (1890) 202.

AZKUE, R. M. (Ed.), 1896, *Eusebio Maria Azkue. Parnasorako bidea*, Bilbo: Astui-
tar J.-n moldagintza.

BAROJA, S., 1875, *Gazi-gezak. Poesías prosáicas en Vascuence y Castellano*, San
Sebastián: Imprenta de Baroja.

DUHAU, H. (Ed.), 2008, *Gratien Adema» Zaldubi. Artzain beltxaren neurtitzak*,
Bilbo: Euskaltzaindia.

EHEGARAY, C. de, 1901, *Apéndice á la obra Noticia de las cosas memorables de
Guipúzcoa de D. Pablo de Gorosabel*, VI, Tolosa: Imprenta, Librería y Encuaderna-
ción de E. López.

ETXEPARE, B., 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*, Bilbo: Euskaltzaindia, 1995.

HARITSCHELHAR, J. (Ed.), 1970, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet Etchahun*, Bil-
bao: Gráficas Ellacuría.

HERNADI, P., 1978, *Teoría de los géneros literarios*, Barcelona: Antoni Bosch editor.

HIRIBARREN, J. M., 1853, *Eskaldunac: Iberia, Cantabria, Eskal Herriac, Eskal-Herri bakhotcha eta hari darraicona*, Bayonne: Imprimerie Foré et Lasserre.

———, *Montebideoco berriac*, Bayonne: Imprimerie Foré et Lasserre.

LABAYEN, A. M. (Ed.), 1978, *Elizanburu. Bere bizitza ta lanak*, Donostia: Editorial Auñamendi.

LAFITTE, P. (Ed.), 1972, *Poèmes Basques de Salvat Monho (1748-1821)*, Bayonne: Ikas.

LAFON, R., 1951, «La langue de Bernard Dechepare», *BRSVAP*, VII, 309-338.

LOPEZ ALEN, F., 1896, *Josetxo*, San Sebastián: Establecimiento Tipográfico de La Voz de Guipúzcoa.

MARAVALL, J. A., 1980, «La época del Renacimiento», in Rico, F.; López Estrada, F.: *Historia y crítica de la literatura española. Siglos de Oro: Renacimiento*, Barcelona: Editorial Crítica, 44-53.

MICHELENA, L., 1960, *Historia de la literatura vasca*, Madrid: Minotauro.

MOGEL, J. A. de, 1881, *El doctor Peru Abarca, catedrático de la lengua bascongada en la universidad de Basarte ó Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*, Bilbao: Asociación Gerediaga, 1981. Edizio faksimilea.

SATRUSTEGI, J. M. (Ed.), 1965, *Bordel bertsularia*, Tolosa: Auspoa 45-46.

TACCA, O., 1968, *La historia literaria*, Madrid: Gredos.

URRUTIA, I. (Ed.), 1999, *Felipe Arrese ta Beitia: idazlan guziak*, I eta II, Bilbao: Bizkaiko Foru Aldundia.

WELLEK, R., 1983, *Historia literaria. Problemas y conceptos*, Barcelona: Laia.

ZAVALA, A. (Ed.), 1962, *Bilintx, Bertso ta lan guziak*, Donostia: Auspoa, 12.